

سید محمد

دانشگاه پیام نور
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
شیراز

پایان نامه
برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته زبان و ادبیات فارسی
گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه :

شرح و توضیح تلمیحات، تمثیلات و اعلام در دیوان نشاط اصفهانی

احمد انصاری

استاد راهنما :

دکتر غلامرضا فولادی

استاد مشاور :

دکتر سید مهدی خیراندیش

دی ماه ۱۳۹۰

تاریخ :
شماره :
پیوست :

دانشگاه پیام نور استان فارس
باسمه تعالی

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

صور تجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد آقای احمد انصاری دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی به شماره دانشجویی ۸۷۰۰۰۰۲۶۱ با عنوان:

" شرح و توضیح تلمیحات، تمثیلات و اعلام در دیوان نشاط اصفهانی "

با حضور هیات داوران در روز پنجشنبه مورخ ۱۳۹۰/۱۰/۲۹ ساعت ۱۰ صبح در محل ساختمان غدیر دانشگاه پیام نور شیراز برگزار شد و هیأت داوران پس از بررسی، پایان نامه مذکور را شایسته نمره به عدد ۱۹..... به حروف..... با درجه..... تشخیص داد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبۀ دانشگاهی	دانشگاه	امضاء
۱	دکتر غلامرضا فولادی	راهنما	استادیار	پیام نور داراب	
۲	دکتر سید مهدی خیراندیش	مشاور	استادیار	پیام نور شیراز	
۳	دکتر احمد طحان	داور	استادیار	آزاد اسلامی فیروزآباد	
۴	دکتر علیرضا موغلی	نماینده تحصیلات تکمیلی	دانشیار	پیام نور شیراز	

شیراز- شهرک گلستان، بلوار دهخدا
قبل از نمایندگی بین المللی
تلفن : ۰۷۱۱-۶۲۲۲۲۴۰-۳
دورنگار : ۰۷۱۱-۶۲۲۲۲۴۹
صندوق پستی : ۱۳۶۸- ۷۱۹۵۵
www.spnu.ac.ir
Email : admin@spnu.ac.ir

اینجانب احمد انصاری دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

دانشجو تأیید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

نام و نام خانوادگی دانشجو **احمد انصاری**
تاریخ و امضاء **۱۳۹۰/۱۱/۲۶**

اینجانب احمد انصاری دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

گواهی می‌نمایم چنانچه بر اساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم

نام و نام خانوادگی دانشجو **احمد انصاری**
تاریخ و امضاء **۱۳۹۰/۱۱/۲۶**

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

آذر ماه ۹۰

تقدیم به:

همسر مهربان

و فرزند عزیزم

«الهام»

که با بردباری خود

مشعل دانش را در دلم فروزان نگه داشتند.

سپاسگزاری:

شکر و سپاس خدای راست که آدمی را تعقل و خردورزی بخشید و چراغ دانش را فرا راه او برافروخت تا در مسیر صحیح گام بردارد.

اکنون که به منت حضرت حق نگارش این پایان نامه به انتها رسید، با کمال احترام و امتنان از زحمات بی شائبه استاد راهنمای ارجمند جناب آقای دکتر فولادی که با دقت نظر و شکیبایی و در کمال محبت و مودت اینجانب را در تمام مراحل پایان نامه راهنمایی نمودند تقدیر و تشکر می نمایم.

همچنین از استاد مشاور محترم جناب آقای دکتر خیراندیش که با عنایت خاص و امعان نظر بنده را در این راه یاری نمودند، سپاسگزارم.

از استاد داور محترم جناب آقای دکتر طحان که داوری پایان نامه را عهده دار شدند تشکر و قدردانی می نمایم.

چکیده:

موضوع تحقیق در این پایان‌نامه شرح و توضیح تلمیحات و تمثیلات و اعلام در دیوان نشاط اصفهانی است.

در اشعار نشاط - شاعر دوره‌ی بازگشت ادبی- آیات و احادیث و امثال و اشارات تاریخی جایگاه ویژه‌ای دارد که از گستره‌ی فرهنگ اسلامی و ادبیات غنی فارسی سرچشمه می‌گیرد.

در این پژوهش هر جا تلمیحات به آیه یا روایت یا داستان تاریخی اشاره داشته، متن عربی و داستان و روایت به طور کامل ذکر شده و سپس به توضیح تلمیح پرداخته شده است، قریب به اتفاق تلمیحات دیوان نشاط از نوع تلمیحات دینی است.

در بخش تمثیلات نیز پس از تشخیص تمثیل به شرح و توضیح آن پرداخته شده و برای هر تمثیل شواهد و نمونه‌هایی از کتاب‌های معتبر تمثیلی ذکر شده است. تعداد قابل توجهی از تمثیل‌های دیوان نشاط را خود شاعر ساخته است و این امر نشان از خلاقیت هنری او دارد.

از نوع اعلام موجود در اشعار نشاط ابتدا اعلام تاریخی و ادبی و سپس اعلام جغرافیایی بیشتر از دیگر انواع ذکر شده است.

واژگان کلیدی:

نشاط اصفهانی، دوره‌ی بازگشت، تلمیح، تمثیل، اعلام.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول:
	۱- کلیات
۲	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ پرسش‌های اصلی تحقیق
۳	۳-۱ فرضیه‌ها
۴	۴-۱ پیشینه‌ی تحقیق
۴	۵-۱ روش تحقیق
۵	۶-۱ هدف تحقیق
۵	۷-۱ ضرورت تحقیق
	فصل دوم:
	۲- زمانه، زندگی و شعر نشاط
۷	۲-۱ نگاهی کوتاه به زمانه‌ی شاعر
۸	۲-۱-۱ جنگ‌های ایران و روسیه
۹	۲-۱-۲ پادشاهان قاجار
۹	۲-۱-۳ سلطنت فتحعلی شاه
۱۰	۲-۲ شعر دوره‌ی بازگشت
۱۰	۲-۲-۱ ارزش شعر دوره‌ی بازگشت
۱۱	۲-۲-۳ جایگاه نشاط در ادب فارسی
۱۱	۲-۳-۱ شعرهای نشاط
۱۲	۲-۳-۲ شیوه و روش نشاط در شاعری
۱۲	۲-۳-۳ پیروی نشاط از استادان قدیم
۱۲	۲-۳-۴ تلمیح و تمثیل در شعر نشاط

فصل سوم:

۳- تلمیح در دیوان نشاط اصفهانی

- ۳-۱ انواع تلمیحات ۱۶
- ۳-۱-۱ تشبیه تلمیحی ۱۶
- ۳-۱-۲ اضافه‌ی تلمیحی یا اضافه‌ی اساطیری ۱۷
- ۳-۱-۳ استعاره‌ی تلمیحی یا استعاره‌ی اساطیری ۱۷
- ۳-۲ سیر تلمیح در ادبیات فارسی ۱۷
- ۳-۳ تلمیحات موجود در دیوان نشاط ۱۹

فصل چهارم:

۴- تمثیل در دیوان نشاط اصفهانی

- ۴-۱ انواع تمثیل ۸۳
- ۴-۱-۱ تشبیه تمثیل ۸۴
- ۴-۱-۲ ارسال المثل ۸۴
- ۴-۱-۳ استعاره‌ی تمثیلی ۸۵
- ۴-۱-۴ تمثیل داستانی ۸۵
- ۴-۲ فابل ۸۵
- ۴-۳ کاربرد تمثیل ۸۵
- ۴-۴ تمثیلات موجود در دیوان نشاط ۸۵
- ۴-۴-۱ تمثیلات رایج شعر فارسی در دیوان نشاط ۸۶
- ۴-۴-۲ تمثیلات ساخته‌ی نشاط در دیوانش ۹۲

فصل پنجم:

۵- اعلام در دیوان نشاط

- ۵-۱ اعلام و انواع آن ۱۰۳
- ۵-۱-۱ اعلام تاریخی و ادبی ۱۰۳

۱۰۳..... ۵-۱-۲ اعلام جغرافیایی

۱۰۳..... ۵-۱-۳ ملل و نحل

۱۰۳..... ۵-۲ اعلام موجود در دیوان نشاط

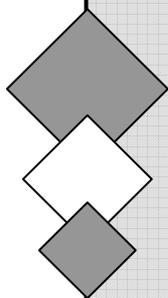
فصل ششم:

۱۸۷..... ۶- نتیجه گیری

۱۸۹..... نمودار ۱ و ۲

۱۹۰..... فهرست منابع

۱۹۳..... چکیده انگلیسی

فصل اول:

کلیات

۱- کلیات

۱-۱ مقدمه:

فهم ظرایف و دقایق اشعار و عبارات مخصوصاً در متون طراز اول در گرو فهم تلمیحات، تمثیلات و اعلام است. هر چه در این زمینه آشنایی بیشتر و عمیق‌تر باشد، خواننده لذت بیشتر خواهد برد و تناسبات مختلف بین کلمات و معانی را بهتر در خواهد یافت.

شاعران دوره‌ی قاجار که هدفشان رهایی بخشیدن شعر فارسی از تباهی و فقر دوره‌ی انحطاط صفوی و اغتشاش بعد از آن بود، راه دیگری جز «بازگشت» به سبک و شیوه‌ی سخن قدیم و پیروی از طرز بیان استادان بزرگ، مانند فردوسی، عنصری، فرخی، سعدی و حافظ نمی‌دانستند، لذا تلمیحات و تمثیلات آنان نیز به سبک شاعران خراسانی و عراقی بوده است.

میرزا عبدالوهاب نشاط اصفهانی، شاعر مشهور دوره‌ی بازگشت به صنعت‌های شعری توجه خاصی دارد و از آن میان «تجنیس و تضمین» را بیشتر به کار برده است. آگاهی این شاعر از قرآن و حدیث و اخبار و روایات تاریخی سبب گردیده که اشعارش به تلمیحات فراوانی آراسته گردد و سخنش دلنشین‌تر گردد.

تمثیلاتی که در گنجینه‌ی اشعار نشاط ذکر شده یادآور تمثیلات سبک هندی و بیشتر ساخته‌ی ذهن خود شاعر می‌باشد. اما در زمینه‌ی اعلام و تعابیری که شاعر استفاده نموده است بیشتر همان تعابیر و اصطلاحات شاعران سبک خراسانی و عراقی است.

در این پژوهش سعی بر آن است که پس از تشخیص تلمیح و تمثیل و اعلام از گنجینه‌ی دیوان نشاط اصفهانی، به شرح و توضیح آن پردازیم. برای توضیح اعلام بیشتر از

فرهنگ‌های فارسی و دایرةالمعارف‌های فارسی و لغت‌نامه‌ها و در مورد آیات از تفسیر المیزان، نمونه و نور استفاده شده است.

برای توضیح تلمیحات با مراجعه به کتاب‌ها و منابع مربوط، به شرح و توضیح تلمیح پرداخته شده است.

تمثیلات ابیات نیز با توجه به کتاب‌های امثال و حکم مشخص شده و در هر مورد مثل‌ها و نمونه‌هایی مربوط به موضوع بیان گردیده است.

هر جا تلمیح یا تمثیلی به صورت تکرار در بیتی آمده با علامت اختصاری (رک: رجوع کنید) به صفحه‌ی اول ارجاع داده شده است.

۲-۱ پرسش‌های اصلی تحقیق:

پرسش‌هایی که قسمت اصلی و عمده‌ی این تحقیق را تشکیل می‌دهند و برخی از آن‌ها مهم‌ترین فصول این پایان‌نامه را به خود اختصاص داده‌اند به شرح ذیل می‌باشند:

(۱) چه تعداد تلمیح در شعر نشاط وجود دارد؟

(۲) چه تعداد تمثیل در شعر نشاط وجود دارد؟

(۳) آیا تعداد تلمیحات دینی و اسلامی در شعر نشاط بیشتر است و یا تلمیحات ملی و اساطیری؟

(۴) چه تعداد اسم‌های علم در شعر نشاط به کار رفته است؟

۳-۱ فرضیه‌ها:

(۱) به نظر می‌رسد نشاط شاعری است که در شعر خود از تلمیحات زیادی استفاده می‌کند.

(۲) احتمالاً در شعر نشاط تعداد تلمیحات دینی بیشتر از تلمیحات ملی است.

(۳) می‌توان حدس زد که صنعت‌های مختلف شعری در شعر نشاط اهمیت زیادی دارد.

(۴) احتمالاً با توجه به پیروی نشاط از شاعران قدیم اسم‌های علم و نام‌های مشهور زیادی در دیوان او دیده می‌شود.

۱-۴ پیشینه‌ی تحقیق:

بررسی تلمیح و تمثیل در دیوان شعرا هر چند امری نوین و شیوه‌ای نوپا نیست اما پژوهش در این خصوص سنت نیکی است که در سال‌های اخیر آغاز گشته است. اصولاً ذکر تلمیح و تمثیل در اشعار فارسی قدمتی به اندازه‌ی اشعار فارسی دارد و از بدو تولد شعر فارسی این هنر نیز با ادبیات عجین شده است. بهترین و جامع‌ترین کتابی که در زمینه‌ی تلمیحات می‌توان از آن یاد نمود «فرهنگ تلمیحات» از دکتر سیروس شمیسا است که در آن به بسیاری از تلمیحات اساطیری، داستانی، تاریخی و مذهبی در ادبیات فارسی اشاره شده است. همچنین «فرهنگ اشارات» این نویسنده نیز به شرح بسیاری از اساطیر، سنن، آداب و اعتقادات پرداخته و با ذکر شواهد، مطالب را دقیق‌تر و مستندتر کرده است.

نشاط اصفهانی از جمله شاعرانی است که در بسیاری از تذکره‌ها و کتب مختلف در زمره‌ی شاعران سبک بازگشت از وی نام برده شده است، و دکتر حسین نخعی نیز به تصحیح دیوان وی با عنوان «گنجینه‌ی دیوان نشاط اصفهانی» پرداخته و مقدمه‌ی زیبایی نیز بر آن نگاشته است که کاری در خور و شایسته است.

شرح و توضیح تلمیحات و تمثیلات و اعلام در دیوان نشاط تاکنون به طور جداگانه انجام نگرفته و اکنون در این پژوهش سعی شده است که این موضوع مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد.

۱-۵ روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و مطالعه‌ی منابع می‌باشد. ابتدا گنجینه‌ی دیوان نشاط مورد مطالعه قرار گرفته، با مراجعه به کتابخانه و مطالعه‌ی منابع و کتاب‌های مربوط به موضوع، فیش‌برداری انجام گرفته، سپس فیش‌ها با توجه به موضوع پژوهش، دسته‌بندی گردید. پس از بررسی و مطالعه‌ی فیش‌ها به جمع‌آوری و انتقال آن‌ها به متن پژوهش پرداخته شده است. همچنین پاره‌ای از مقالات و پایان‌نامه‌های مربوط به موضوع نیز در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

۶-۱ هدف تحقیق:

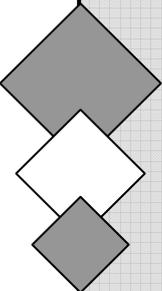
هدف این تحقیق شرح و توضیح تلمیحات و تمثیلات و اعلام در دیوان نشاط اصفهانی و شناساندن این شاعر به عنوان یکی از شاعران مشهور و چهره‌های برجسته‌ی دوره‌ی بازگشت می‌باشد. ابتدا اینکه چه تعداد تلمیحات در این دیوان به کار رفته، و آیا تلمیحات به کار رفته بیشتر ملی و اساطیری است و یا اسلامی و دینی؟

در زمینه‌ی تمثیلات هدف آن است که پس از تشخیص تمثیلات مختلف مشخص گردد که چه تعداد از تمثیلات، رایج و چه تعداد ساخته‌ی خود شاعر می‌باشد؟ در خصوص اعلام نیز هدف ذکر اسامی علم، شرح و توضیح کوتاه و گویای اسم‌های علمی است که در دیوان نشاط به کار رفته است.

همه‌ی این‌ها ابزاری است که با کمک آن‌ها بتوانیم ذهنیت و شخصیت شاعر را بشناسیم و این نیز مقدمه‌ای است برای شناخت بهتر اوضاع فرهنگی و اجتماعی ایران در دوره‌ی زندگی نشاط.

۷-۱ ضرورت تحقیق:

از آنجا که تلمیحات و تمثیلات در ادب فارسی جایگاه ویژه و ممتازی دارد، لذا فهم بهتر تلمیحات و تمثیلات به فهم و شناخت بهتر اشعار فارسی کمک می‌کند. بدیهی است که از بین شعرای فارسی گوی بزرگانی چون فردوسی، سعدی، حافظ و مولوی - که از ارکان شعر فارسی شمرده می‌شوند - بیشتر مورد عنایت و توجه محققین قرار گرفته‌اند، در حالی که آن دسته از شاعران که شهرت کمتری دارند به نسبت کمتر مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته‌اند. نشاط اصفهانی از جمله شاعرانی است که در دوره‌ی بازگشت به پیروی از بزرگان شعر فارسی به ویژه حافظ و سعدی پرداخته و در حقیقت به تجدید حیات شعر فارسی کمک شایانی نموده است. آشنایی با این شاعر و فهم دقیق و ظریف شعر او می‌تواند دوستداران ادب فارسی و دانشجویان این رشته را در جهت درک متون و شناخت گنجینه‌ی فرهنگی ما کمک نماید و با مایه‌ورترین منابع معنی آفرینی (تلمیح) در ادبیات فارسی، مأنوس نماید.

فصل دوم:

زمانه، زندگی و شعر نشاط

۲- زمانه، زندگی و شعر نشاط

۲-۱ نگاهی کوتاه به زمانه‌ی شاعر

« سخنور شیرین‌زبانی که پدیده‌آرنده‌ی این گنجینه‌ی گران‌بها (دیوان) است، به هنگام پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، در خوش‌ترین روزگار شعر و شاعری می‌زیسته و دبیر درگاه شاه «معتمد» بارگاه بوده است. درباره‌ی چگونگی زندگی این شاعر نامور آنچه از مجموعه‌ی شعرها و نوشته‌های خود او و دیگران بر می‌آید این است که:

وی نامش عبدالوهاب، تخلصش نشاط و از خاندان «سادات» بوده و به سال ۱۱۷۵ هجری قمری در اصفهان، زادگاه خانوادگی خود پا به جهان نهاده و در ۴۳ سالگی در سال ۱۲۱۸ به تهران آمده و به دربار خوانده شده و از سوی شاهنشاه وقت فتحعلی‌شاه به معتمدالدوله ملقب گردیده و در دربار وی سمت دبیری (منشی‌گری) یافته و پس از چندی به سرپرستی «دیوان رسائل» گماشته شده است. وی تا پایان عمر شصت و نه ساله‌ی خود نیز عهده‌دار همین سمت بود و به سال ۱۲۴۴ هجری قمری به بیماری سل در گذشت.» (نخعی، ۱۳۷۹: ۱۴)

«آغا محمدخان قاجار پس از جنگ‌ها و خونریزی‌های زیاد، نابسامانی‌های دهشتناک دوره‌ی پس از انقراض صفویه را که با تغییر تند و پیاپی فرمانروایان همراه و در حقیقت یک دوره‌ی تحول موقتی بین دو دوره‌ی بزرگ تاریخ ایران بود، با عزم و قدرت و شدت عمل در مدت کمی پایان بخشید، و سرتاسر خاک ایران را به زیر لوای حکومت واحدی در آورد.

مؤسس سلسله قاجاریه در سال ۱۲۱۱ ه. ق در لشکرگاه شهر شوشی قفقاز به دست کسان خود کشته شد و برادر زاده‌اش باباخان، که به نام جدش فتحعلی‌شاه نامیده شد، به تخت سلطنت ایران نشست.» (آرین‌پور، ۱۳۷۲: ۲)

۲-۱-۱ جنگ‌های ایران و روسیه:

مهم‌ترین حادثه‌ی دوره‌ی قاجار که منجر به اضمحلال و از دست رفتن بخش‌های زیادی از کشور گردید جنگ‌هایی است که بین ایران و روسیه در گرفت.

« در سال ۱۲۱۹ به دلیل پیشرفت روس‌ها در حدود شمالی ایران و الحاق گرجستان به خاک روسیه نخستین جنگ روس و ایران اتفاق افتاد. شاه قاجار (فتحعلی شاه) که در اندک زمانی ضعف و ناتوانی خود را در برابر حریف پُر زور احساس کرد، به امید دریافت کمک به ناپلئون روی آورد، و امپراطور فرانسه که امیدوار بود بتواند از طریق ایران به هندوستان دست یابد، نمایندگانی به ایران فرستاد و سرانجام عهدنامه‌ای میان فرانسه و دولت ایران به امضاء رسید که به موجب آن ناپلئون به عهده گرفت که همه‌ی کوشش خود را به کار برد تا روس‌ها گرجستان و خاک ایران ترک کنند و ارتش ایران به سبک جدید نظامی تجهیز نمایند. اما ناپلئون با روسیه سازش نمود و تعهداتی که وی درباره ایران به عهده گرفته بود از اعتبار افتاد. در سال ۱۲۲۴ ه. ق دولت انگلیس معاهده‌ای با ایران امضا کرد که هدف آن جلوگیری از بسط نفوذ روسیه و حفظ مستملکات انگلیس در هندوستان بود. به موجب این عهدنامه دولت انگلیس تعهد می‌کرد که برای جنگ با روسیه کمک نظامی به ایران بدهد، ولی انگلیسی‌ها، هیچ‌گونه یاری به ایران نکردند و پس از ۹ سال جنگ علاوه بر گرجستان، ۸ ایالت دیگر نیز از دست ایران رفت. ۱۵ سال بعد به بهانه‌ی اختلاف مرزی، بار دیگر جنگ در میان ایران و روسیه در گرفت و ایران در این جنگ هم شکست خورد و ایروان و نخجوان و بقیه‌ی اراضی ماوراء رود ارس از پیکر کشور جدا شد.» (همان: ۳)

در دوره‌ی قاجار و پس از جنگ‌های ایران و روسیه، سیاستمداران ایرانی متوجه عقب‌ماندگی ایران از کشورهای اروپایی در زمینه‌ی علم و صنعت شدند و افرادی را برای فراگیری علوم و فنون به فرنگ فرستادند. این دانشجویان بعد از بازگشت اندیشه‌های نوین و آزادیخواهانه را به ایران منتقل نمودند و زمینه‌ی حرکت روشنگری در جریان انقلاب مشروطه را فراهم ساختند، همچنین تحولات فرهنگی و ادبی نیز پس از بازگشت دانش‌آموختگان از غرب در کشور آغاز گردید که زمینه‌ساز نگرش جدید در تاریخ و ادبیات ایران گردید.

۲-۱-۲ پادشاهان قاجار:

حکومت قاجار پس از زندیه با سلطنت آغا محمدخان قاجار آغاز گردید. وی با اقتدار و شدت عملی که داشت توانست خیلی زود بر اوضاع کشور مسلط گردد و تمام خاک ایران را به زیر لوای حکومت واحدی در آورد.

پس از وی فتحعلی شاه در نتیجه‌ی جنگ‌ها و خونریزی‌های عمومی خویش و دشمنان سرسختی که از این راه پیدا کرده بود، در ۳۷ سال پادشاهی خود، همه گرفتار حوادث داخلی و خارجی بود.

محمدشاه، فرزند عباس میرزا، که از سال ۱۲۵۰ تا ۱۲۶۴ ه. ق، چهارده سال بر کشور ایران پادشاهی راند، مردی بود درویش منش که دین‌داری و پارسایی را با بی رحمی و سنگدلی در وجود خود جمع کرده بود. در دوران سلطنت کوتاه این پادشاه نتایج شوم عهدنامه‌ی گلستان و ترکمنچای و عوارض جنگ‌های بد فرجام ایران و روس بروز کرد.

۲-۱-۳ سلطنت فتحعلی شاه:

«باباخان ملقب به جهان بانی، نام فتحعلی شاه، برادرزاده‌ی آغا محمدخان و پسر بزرگ حسین قلی خان قاجار قوانلو بود. باباخان هنگامی که پدرش در سال ۱۱۸۴ ه. ق از جانب کریم خان، حاکم دامغان بود در سال ۱۱۸۵ ه. ق در دارالحکومه دامغان متولد شد. باباخان پس از کشته شدن پدرش در فندرسک گرگان به وسیله ترکمن‌ها در سال ۱۱۸۸ ه. ق با مادر و آغا محمد خان عمومی خویش در شیراز بود و بعداً با مادر خویش به تهران آمد و سپس به مازندران و گرگان رفت. آغا محمدخان به دلیل علاقه‌ی مفرطی که به برادر زاده خویش داشت او را در سال ۱۲۰۴ ه. ق به ولایت عهدی خود برگزید.» (بامداد، ۱۳۴۷: ۶۱)

جنگ‌های ایران و روسیه در زمان پادشاهی فتحعلی شاه اتفاق افتاد. به گفته‌ی مورخین فتحعلی از جمله شاهان مغرور - به کلی بی اطلاع از امور دنیا - طماع و پول پرستی بوده که مدت ۳۸ سال و ۵ ماه در ایران سلطنت کرد و قسمت‌های زیادی از ایران را از دست داد.

وی در ۱۹ جمادی‌الثانی ۱۲۵۰ ه. ق در ۶۶ سالگی در عمارت هفت دست اصفهان درگذشت. آنچه که درباره‌ی رفتار فتحعلی شاه با شعرا گفته شده آن است که: وی خود شاعر و شعر شناس بوده و شاعران زیادی را در دربار خود داشت، و محمودوار جایزه‌های سرشار

به آن‌ها می‌بخشید و کسانی چون فتحعلی خان صبا و نشاط اصفهانی مورد عنایت و توجه او بودند.

۲-۲ شعر دوره‌ی بازگشت:

با روی کار آمدن سلسله‌ی قاجار و تثبیت حکومت مرکزی در ایران جنبشی در ادبیات پیدا شد. عبدالوهاب نشاط که از سوی آغا محمد خان کلانتر اصفهان بود، انجمن ادبی نشاط را تأسیس کرد و بعد از مرگ آغامحمد خان به دربار فتحعلی شاه آمد. در تهران انجمن ادبی خاقان به ریاست فتحعلی شاه تشکیل شد.

« بدین ترتیب جنبش بازگشت در نیمه‌ی دوم قرن دوازدهم یعنی از اواخر دوره‌ی افشاریه پدیدار شد و در عهد کریمخان توسعه یافت، اما رواج اصلی و اشاعه‌ی کامل آن از زمان فتحعلی شاه قاجار به بعد است.

نهضت بازگشت دو شاخه‌ی اصلی دارد: اول قصیده سرایی به سبک شاعران کهن خراسانی و عهد سلجوقی؛ شعر کسانی چون صبا، قآنی، سروش و شیانی از این دسته است. دوم غزل سرایی به سبک عراقی یعنی تقلید از حافظ و سعدی؛ شعر مجمر اصفهانی و فروغی بسطامی و نشاط اصفهانی چنین است. (شمیسا، ۱۳۸۲: ۳۰۶).

۲-۲-۱ ارزش شعر دوره‌ی بازگشت:

« ارزش شعر دوره‌ی بازگشت این است که مشتمل بر نقاوه و خلاصه‌ای از همه‌ی سبک‌ها و جریانات مهم ادبی دوره‌ی قبل است. ادبیات فارسی مثل کسی که می‌خواهد خانه تکانی کند و خوب‌ها را نگاه دارد و بد‌ها را کنار بگذارد، به مروری همه‌جانبه در میراث ادبی خود احتیاج داشت. برای تغییر بنیادین سبک که بعدها می‌باید اتفاق بیفتد یک « دوره کردن» جدی از این دست لازم بود. تکیه بر خوب‌ها و رد بد‌ها. از این جهت بسیاری از غزلیات و قصاید این دوره مخصوصاً غزلیات از معروف‌ترین اشعار زبان فارسی هستند. (همان: ۳۱۹).